

MOJE CHLAPECKÁ VÁLKA

VARŠAVA 1944

BOHDAN HRYNIEWICZ

SPIELZUG
ZABAWKI

Strhující příběh třináctiletého vojáka, hrdiny polského odboje

Moje chlapecká válka

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.cpress.cz
www.albatrosmedia.cz

Bohdan Hryniewicz
Moje chlapecká válka – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2017

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS **MEDIA a.s.**

Moje chlapecká válka

Varšava 1944

BOHDAN HRYNIEWICZ

**CPress
Brno
2017**

*Andrzejovi a všem chlapcům a dívkám,
kteří ve Varšavě roku 1944 statečně položili své životy.*

Obsah

Autorská poznámka	7
Část 1: Propuknutí druhé světové války	15
1 Léto roku 1939, červen – 19. září 1939	17
2 Sovětská okupace, 19. září – 28. října 1939	26
3 Litevská anexe, 28. října 1939 – 17. června 1940	30
4 Návrat sovětské okupace, 17. června 1940 – 22. června 1941	34
Část 2: Německá okupace	39
5 Příjezd Němců, 23. června 1941 – červen 1942	41
6 Nejlepší prázdniny, červen – srpen 1942	51
7 Z Vilna do Varšavy, září 1942 – 19. března 1943	57
8 Varšava, 19. března 1943 – prosinec 1943	61
9 Varšava, prosinec 1943 – 31. července 1944	70
Část 3: Boj o Varšavu Gloria victis (čest poraženým)	79
10 Střed města, 1. – 5. srpna 1944	81
11 Staré město – radnice, 6. – 11. srpna 1944	94
12 Staré město – budova telefonní ústředny, 12. – 20. srpna 1944	106
13 Staré město – palác Radziwiłłů, 20.–24. srpna 1944	135
14 Ústup do středu města, 24.–29. srpna 1944	141
15 Severní část centra, 29. srpna – 4. září 1944	149
16 Jižní část centra, 4. – 17. září 1944	155
17 Americká pomoc – jižní část centra, 18. – 29. září 1944	167
18 Kapitulace, 29. září – 4. října 1944	174

Část 4: Německá okupace	179
19 Tranzitní tábor „Dulag 121“ 4. – 8. října 1944	181
20 Kościelec, 8. října – listopad 1944	185
21 Rzerzuśnia, listopad 1944 – 16. ledna 1945	191
Část 5: Návrat Rusů	197
22 Návrat do Varšavy, leden 1945	199
23 Miechów a konec druhé světové války, únor – 9. května 1945	203
24 Druhá návštěva Varšavy, 9. května – srpen 1945	207
25 Štětín, srpen 1945 – červenec 1946	211
26 Třetí návštěva Varšavy, 31. července – 11. listopadu 1946	220
27 Útěk z Polska, 11. listopadu – 25. prosince 1946	226
Část 6: Německo	231
28 Berlín, 25. – 31. prosince 1946	233
29 Britská okupační zóna, 1. ledna – červenec 1947	238
Část 7: Anglie	243
30 Polská chlapecká akademie Mikuláše Koperníka, červenec 1947 – červen 1949	245
31 Londýn, červen 1949 – 8. prosince 1950	253
32 Newark, NJ, 8. prosince 1950 – září 1954	258
Epilog	262
Zkratky	270
Krycí jména	271
Vybraná literatura	274
Doporučená četba	275
Rejstřík	276

Autorská poznámka

Když jsem psal věnování svému staršímu bratrovi Andrzejovi – a všem mladým chlapcům a dívkám, kteří zahynuli během třiašedesáti dnů Varšavského povstání – automaticky jsem napsal... položili svůj život „za Polsko“. Vůbec nepochybuji, že tomu opravdu věřili. A já s nimi. Ale doopravdy se tak stalo? Co dokázali, když nasadili své mladé a tak slibné životy? Nikdy to nezjistíme. Už se o tom mluví léta a bude se to řešit i nadále.

Na jednu stranu došlo k úplnému zničení Varšavy, ke smrti více než 200 000 lidských bytostí, ke ztrátě nejcennějších osobností polského národa. Dopad ztráty nejlepších a nejschopnějších lidí na polskou společnost nelze vyčíslit. Všichni jsme věděli, že povstání čekal od samého počátku pouze zmar. Stalin schválně zabránil ruské armádě, aby Varšavu osvobodila, nebo jí alespoň pomohla, a ponechal tak Němcům volnou ruku. Že nad tím Spojenci přimhouřili oči, věci nepomohlo.

Po druhé světové válce se o tom nemluvilo. Příběh Varšavského povstání, jedné z největších a nejdélších městských bitev druhé světové války, v němž se střetly špatně vyzbrojené partyzánské jednotky se zkušenou, dobře vybavenou a proslulou armádou, byl prakticky umlčen až do pádu komunismu. Jednalo se prostě o „nepohodlnou pravdu“.

Němci samozřejmě nechtěli, aby jejich válečné zločiny vyšly najevo: zabíjení, při němž se nerozlišovali bojovníci a bezbranní civilisté, muži, ženy ani děti; brutální vraždy zraněných vojáků a zdravotních sester; znásilňování; nesmyslné zničení evakuovaného města, kde po vyrabování a vypálení 80 % budov nastoupila systematická destrukce zbývajících významných historických staveb dynamitem.

Rusové mohli Varšavu bez velkých ztrát zabrat během prvních týdnů povstání. Namísto toho nechali Němce, aby zlikvidovali tu část polské populace, jež – jak věděli – by se vždy vzpírala komunismu. Rovněž zabránili Spojencům, aby vzbouřencům letecky dodali obrovsky potřebné zásoby.

Spojenci – obzvláště Spojené státy vedené prezidentem Rooseveltem – nechtěli odhalit, že v roce 1943 zaprodali Stalinovi na jaltské konferenci Polsko a zbytek střední Evropy.

Na druhou stranu mnozí soudí, že nebýt povstání, nikdy by nevznikla *Solidarność* (Solidarita), která později urychlila pád komunismu. Věřím (nebo zoufale *chci* věřit?), že ony ztracené životy, zcela dobrovolně položené, nebyly obětovány nadarmo. Že v nich generace, z níž Solidarita vzešla, našla inspiraci, stejně jako ji našli oni ve svých předchůdcích z polsko-sovětské války roku 1920, z neúspěšných povstání let 1863 a 1831 a v polské účasti na napoleonských válkách.

* * *

Když se v listopadu 2009 slavil na polské ambasádě ve Washingtonu národní Den nezávislosti, předal mi polský velvyslanec Komandérský kříž s hvězdou Řádu za zásluhy Polské republiky, který uděluje prezident. V děkovné řeči jsem konstatoval (nebo jsem se o to spíše *pokusil*, neboť mě přemohlo dojetí), že se na mě vztahuje čínská kletba „ať žiješ v zajímavých časech“. Chtěl jsem se podělit o tři nejvýznamnější dny mého života z oněch „zajímavých časů“: o nejsmutnější, kdy mě 19. září 1939 probudily ruské tanky přijíždějící do Vilna; o nejšťastnější, kdy 1. srpna 1944 na nejvyšší budově Varšavy opět zavlály národní barvy – červená a bílá; a o den největšího zklamání, když mi 3. října 1944 velitel nedovolil odejít do zajateckého tábora spolu s ostatními vojáky našeho praporu.

* * *

Moje děti (a mnozí jiní) mě po mnoho let uháněly, abych sepsal své vzpomínky. Opravdu jsem žil v zajímavých časech, v období, během něhož se v Polsku odehrály výrazné změny. Jsem dost starý, abych si pamatoval život před druhou světovou válkou, za druhé Polské republiky znovuzrozené v roce 1918. Rovněž si vybavuji hovory a příběhy popisující život před první světovou válkou, časy a způsob života, jež už se nikdy nevrátí. Zažil jsem druhou světovou válku – okamžik, kdy Rusové v roce 1939 překročili polské hranice, sedmáct dní po Němcích; krátké období, kdy Vilno zabrali Litevci; návrat Rusů; příjezd Němců v červnu 1941; německou okupaci a Varšavské povstání roku 1944; opětovný příchod Rusů a konec druhé světové války v květnu 1945; komunistický převrat a vznik Polské lidové republiky; a konečně pád komunismu a obrození v podobě třetí Polské republiky. Dožil jsem se chvíle, kdy se z Polska stal opět svobodný, nezávislý a demokratický stát.

Rád bych zdůraznil, že mé zkušenosti z druhé světové války a obzvláště z Varšavského povstání nebyly nikterak neobvyklé ani výjimečné. Mnoho kluků a holek obdobného věku, mladších i starších, se aktivně podílelo na bojích a činnosti podzemního hnutí. Čísla ostatně mluví za sebe. Po kapitulaci vzbouřenců bylo do německých zajateckých táborů převezeno 15 000 mužů, 2 500 žen a 1 100 chlapců. V jednom z nich, ve Stalagu 334 u Lamsdorfu, se nacházelo 5 800 mužů a hochů a 1 000 žen, včetně dívek ve věku od 14 do 17 let. 18. října 1944 zorganizovali Němci speciální jmenovitou kontrolu stavu nezletilých válečných zajatců. Zhruba z 550 přítomných mladých jich bylo osm 11–13letých, sedmapadesát 13–14letých, sto patnáct 15letých a sto pětasedmdesát 16letých. Z nich dva byli oceněni Řádem Virtuti Militari, nejvyšším polským vojenským vyznamenáním za chrabrost, osmnáct Křížem za chrabrost a 206 jich získalo povýšení.

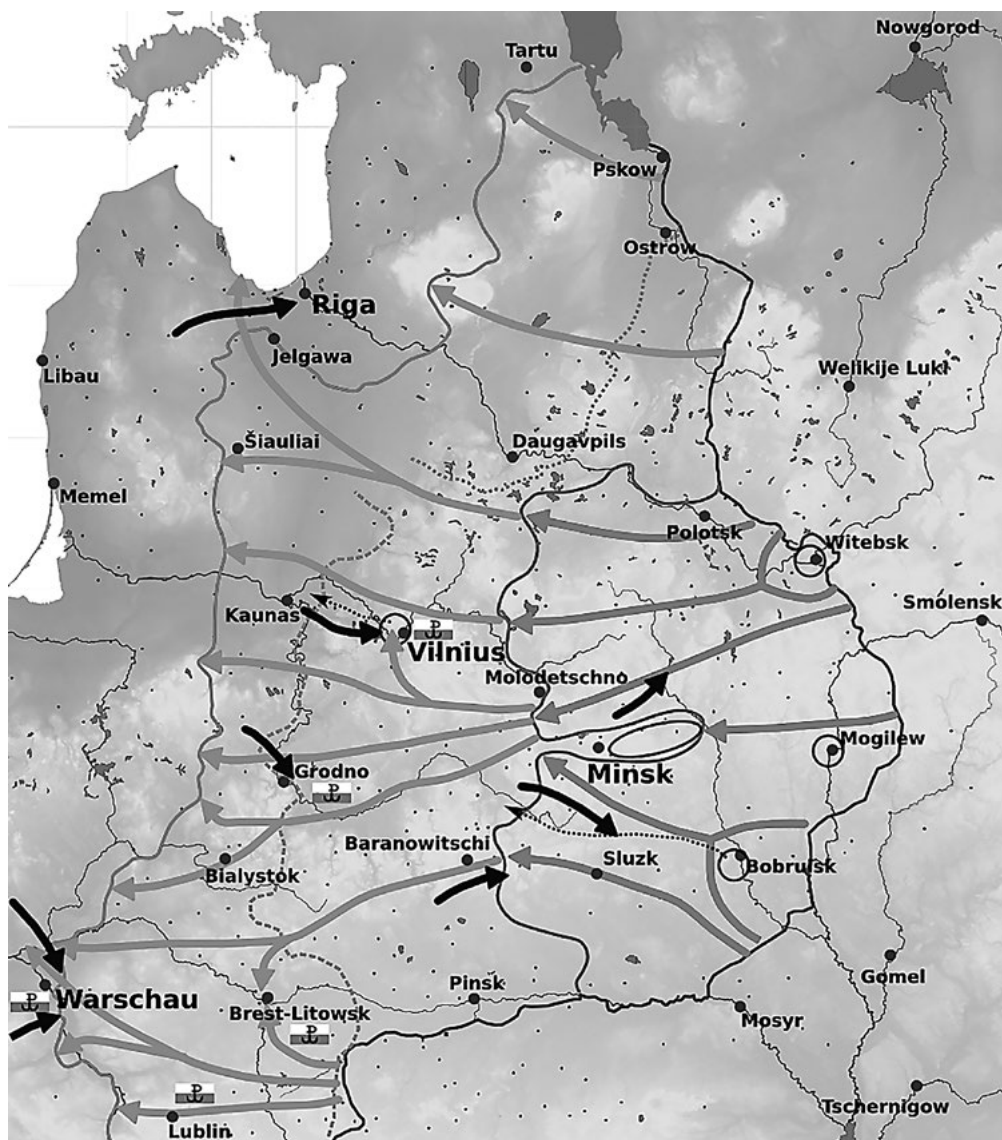
* * *

Děkuji své dceři Elisabeth a bratranci Andrewu Korabovi, kteří upravovali části mých pamětí. Všem svým dětem, Andrewovi, Sarah, Elisabeth

a Gregorymu, vděčím za podporu a povzbuzování. Zvláštní poděkování patří Elisabeth, která se sama rozhodla stát se mou literární agentkou – díky ní kniha vychází.

Chtěl bych poděkovat své manželce Anne, jejíž lásky a přátelství si nesmírně cením. Její vyrovnanost a podpora pro mne byly během obtížného procesu psaní, kdy jsem znovu prožíval některé své zkušenosti, nenahraditelné.

Knihu věnuji vzpomínce na dvě nejdůležitější ženy mého života. Své matce Janině (1906–2001), která mě ohromovala a inspirovala svou silou, odvahou a *chladnokrevností*, s jakou čelila nepřízni osudu, svou schopností pokračovat a nikdy se nezhroutit pod tíhou osobních ztrát a láskou, jíž mě a Andrzeje vždy zahrnovala. A Lindě Kelly Hryniewiczové (1937–2001), provždy milované a nezapomenutelné družce, která se mnou prožila dvaadvacet let, matce našich dětí. A nové generaci: mým vnoučatům Janině (Nině), Sophii-Lindě, Alexandrovi a Bryceovi v naději, že nikdy nebudou muset žít v „zajímavých časech“.

Sovětská letní ofenzíva 1944, operace Bagration

Území Varšavy kontrolované Zemskou armádou (Armia Krajowa) 4.8.1944

ČÁST PRVNÍ

**PROPUKnutí DRUHÉ
SVĚTOVÉ VÁLKY**

Léto roku 1939, červen – 19. září 1939

Vzbudil mě zvuk kovu rachotícího po dlažbě. Bylo ještě brzy a do ložnice, kterou jsem sdílel se starším bratrem Andrzejem, pronikalo šedavé světlo. Vylezl jsem z postele, v pyžamu jsem se usadil na okenní parapet a objal si kolena. Bratr se ke mně za chvíli připojil. Hluk stále sílil a občas ho přerušovala střelba. Koukal jsem ze druhého patra směrem na Zbrojní ulici a asi o 60 metrů dál jsem proti obrysům stromů parku Cieletnik viděl konvoj tanků směřující ke Chrámovému náměstí. Tanky byly o hodně větší než mně známé polské. Čas od času jsem zahlédl obláček modrošedého kouře doprovázený zvukem výstřelu – jenže se nepálilo z pušek; stroje střílely do výfuku. Otočným věžím dominovaly rudé hvězdy, které byly tím větší a hrozivější, čím víc se blížily. Rusové dorazili, přesně jak nás otec předešlého dne pozdě v noci varoval.

Nacházel jsem se v polském Vilnu (Vilnius). Psalo se 19. září 1939, devatenáct dní od německého útoku na Polsko, který zahájil druhou světovou válku, a dva dny od invaze ruské armády z východu. Bylo mi osm a půl a cítil jsem, jak mnou probublává nadšení.

Léto roku 1939 začalo jako kterékoli jiné. S bratrem jsme zrovna dokončili čtvrtou a třetí třídu základní školy ve Vilnu, a zatímco Andrzej dostal samé jedničky, já jsem sotva prolezl. O čtrnáct měsíců starší Andrzej byl vážný a svědomitý. Já jsem byl na druhou stranu postrach a školu jsem neměl rád.

Každé léto jsme se s naší vychovatelkou, slečnou Krysiou, přesouvali do venkovského sídla. Nemovitost se nacházela v Kolonii Wileńska, letním společenství necelých pět kilometrů od Vilna. Ráno jsme s otcem,

kteřý pracoval ve vojenské správě polských státních drah, dojížděli do školy a odpoledne jsme se vraceli sami. Kolonie byla na půl cesty mezi Vilnem a městečkem Nowa Wilejka, kde sídlila velká vojenská posádka složená z 85. vilenského pěšího pluku (otcův starý pluk), 13. vilenského hulánského pluku a z dělostřeleckého pluku tahaného koňmi. Kvůli blízkosti k hranicím se Sovětským svazem náleželo k Vilnu nemálo vojenských sil. Jednalo se o ústředí celého vojenského okresu zahrnující divizi pěchoty a jezdeckou brigádu. Zůstávalo tu několik pluků, včetně obrněného praporu, v němž můj oblíbený strýc por. Karol Smolak velel jednotce obrněných vozidel. V Kolonii tvořily naše nejbližší sousedy rodiny vojenských důstojníků, již sloužili v blízkých plucích.

Škola skončila v poslední červnový pátek. Slečna Krysia odjela na svou obvyklou měsíční dovolenou a nahradila ji služka a kuchařka, Pola. Matka zůstala ve Vilnu, aby se starala o svůj salon krásy, a jezdila za námi na víkendy. Každé léto jsme obnovovali přátelství se známými kluky: vedle nás bydleli Ryszard a Zdziś (synové majora Kulczyńského, velitele roty vilenského pěšího pluku, se kterým můj otec sloužil za polsko-sovětské války), dále tři synové kapitána Misiewiczze a nakonec tlupu doplňoval náš o něco mladší pomocník Staś Slusarski, syn místního farmáře – četaře kavalérie z polsko-sovětské války.

Prázdniny pokračovaly a my jsme se jako obvykle vpravili do naší vlastní verze hry na kovboje a indiány (na polské vojáky a bolševiky) a vůbec do všemožných neplech. Opravdová zábava nastávala, když se prostor nedaleko nás využíval pro manévry jednotek blízkých pluků. Následovali jsme buď „červené“, nebo „modré“ a jednu stranu jsme ihned opouštěli pro druhou výměnou za svezení na koni, jídlo z polní kuchyně či jiný zvláštní požitek.

Nejdychtivěji jsme čekali, až nadejde 24. červen, den sv. Jana Křtitele, na němž záleželo ze dvou důvodů. Jednak se jednalo o matčin svátek (v Polsku jsme neslavili narozeniny, pouze *imieniny*, den svatého, podle kterého nás pojmenovali); a za druhé, a o to nám šlo hlavně, jsme se mohli začít koupat venku. Nezáleželo na tom, jak bylo či nebylo teplo, až do 24. června jsme měli koupání zakázané.

Matka se narodila 23. června a nejbližší přijatelný den svatého patrona bylo Jana Křtitele, a tak dostala jméno Janina – ženskou verzi Jana. Zvyky *nocí swiętojańské* (svatojánské noci) pocházely z pohanských časů. Původně se slavila o několik dní dříve, na letní slunovrat – nejdelší den v roce. Pohanští Slované oslavovali tento svátek ohně, vody, slunce, měšice, plodnosti, štěstí a lásky skotačením v lesích, kde se s chlípnými záměry navzájem proháněli. Římská katolická církev oslavy chytře převzala, ovšem bez chlípného skotačení, jako církevní svátek sv. Jana Křtitele. Matčiny jmeniny jsme vždy slavili na venkově a pokaždé se jednalo o veselou záležitost, jíž se účastnila hromada hostů. Toho léta jsem dychtivě čekal, až přijede teta Marysia a její muž, por. Karol Smolak, který pro mě měl slabost. Jenže teta k mému velkému zklamání přijela bez něj s vysvětlením, že mu povinnosti nedovolily přijet.

Dlouho očekávané první koupání proběhlo v říčce Wilejce, přítoku, jenž se v centru Vilna vléval do řeky Wilji. Jen patnáct minut chůze od našeho domu byla Wilejka přehrazená a výsledná nádrž napájela vodní mlýn. Hráz byla dřevěná, necelé čtyři metry vysoká a voda se přes ni přelávala na taktěž dřevěný přepad. Na dlouhém přepadu rostl mech, čímž vznikala úžasně kluzký povrch. Nadbytečná voda vytvářela nad přepadem zástěnu, za kterou jsme chodili ze stran a pak jsme se poposedáváním blížili ke středu, dokud nám voda nezačala bubnovat o záda. Její síla nás strhla na přepad, po němž jsme sjeli a s obrovským šplouchnutím přistáli dole. Šlo o úžasnou zábavu, kterou jsme opakovali *ad infinitum* a vydírali si při ní velké díry do plavek.

Za náš největší společný úspěch jsme ony prázdniny počítali výrobu střelného prachu. Strýc Karol mi v žertu prozradil postup přípravy: vezmeme tři díly síry, tři díly dřevěného uhlí a čtyři díly ledku; každou z přísad zvlášť rozdrtíme; jemně smícháme dohromady; navlhčíme a důkladně promícháme; hmotu tence rozetřeme a necháme ji vyschnout na slunci; a konečně – až hmota uschne, rukou rozlámeme a velmi opatrně rozdrtíme. Sehnat dřevěné uhlí nebyl problém, ale druhé dvě ingredience pro nás představovaly výzvu. Využili jsme Staše, našeho *obstaravatele*, aby chybějící složky koupil. Dali jsme mu peníze a vyslali jsme ho do obchodu

s následujícími ospravedlněními: první znělo: „máme doma štěnice a matka chce vykuřovat, takže potřebujeme devět uncí síry“; a druhé: „zabili jsme prase a táta potřebuje devět uncí ledku“. Ze získaných potřeb jsme vyrobili první malou dávku. Z kuchyně u Misiewiczů jsme si „vypůjčili“ mosaznou paličku a hmoždír a postupovali jsme podle návodu. Když naše směs uschla na slunci, zlehka jsme ji rozdrtili na opravdový střelný prach. Konečně přišel čas náš výtvar otestovat a my se rozhodli, že prvně z něj uděláme malý dělbuch. Sehnali jsme kovovou krabičku a vyvrtali do ní malou díрку, do níž jsme vložili drobnou petardu, která měla posloužit jako rozbuška. Krabičku jsme naplnili naším zbrusu novým střelným prachem a pevně jsme ji zadrátovali. Za zkušební místo pro explozi jsme zvolili roh stodoly pana Slusarského. Umístil jsem naše veledílo na cihlu tak, že z rohu vyčuhovala pouze zápalná šňůra. Protože návod i myšlenka byly moje, dostalo se mi cti šňůru zažehnout. S velkým očekáváním – a za pomoci hodně dlouhé zápalky – jsem tak učinil. Výsledný výbuch, z něhož se vznesl velký oblak modročerného kouře, rozhodně stál za to. Sotva nám přestalo zvonit v uších a my si navzájem poblahopřáli, objevil se velmi rozezlený pan Slusarski, o němž jsme se domnívali, že není doma. Napřed ověřil, že nikdo z nás nepřišel k úrazu, a pak nám zabavil zbytek prachu. Slíbil, že našim rodičům nic neřekne, když mu dáme čestné slovo, že pokus už nebudeme opakovat.

1. července se slečna Krysia vrátila z dovolené a odjela Pola. Pola se vždycky v srpnu vydala za svou sestrou a švagrem na malou farmu nedaleko Troki a zpátky přijížděla unavenější než předtím, protože celou dobu pomáhala se sklizní. Pola nastoupila k naší rodině ještě před mým narozením a byla matce a celé rodině velmi oddaná. Její předchozí zaměstnavatelé ji vyhodili, jakmile zjistili, že je těhotná, o čemž matka nevěděla, když ji najímala. Pola den předtím, než jsem přišel na svět, porodila chlapce, který bohužel během porodu zemřel. Ona potom přenesla svou lásku na mě, a byli jsme si proto velmi blízcí.

V průběhu srpna jsme si všimli, že oproti předchozím létům se leccos změnilo. Otec, jenž obvykle trávil na venkově tolik času, kolik jen mohl, se ukazoval pouze zřídka. Matka, která v srpnu pokaždé zavírala salon,

aby si užila nějakých lázní, svoji dovolenou zrušila. Strýc Karol za námi vůbec nepřijel. Také otce našich kamarádů a další sousedy jsme vídali mnohem méně – většinou se jednalo o důstojníky nedalekých pluků.

Zhruba třetí týden v srpnu jsme se vrátili do bytu ve Vilnu. I to bylo neobvyklé, protože normálně jsme na venkově zůstávali až do půlky září a do školy jsme dojížděli s otcem. Všichni dospělí vyhlíželi hrozně ustaraně; zaslechli jsme, jak se baví o válce s Německem. Já sám jsem se na ni těšil, protože jsem si byl jistý, že polská armáda by jakoukoli válku rychle vyhrála. Copak jsme neměli nejlepší vojsko na světě? Neporazili jsme snad v roce 1920 bolševiky? A nezískali jsme po první světové zpátky území zabraná Němci? Nepatřila naše kavalérie k nejlepší bojové síle na světě? Vídával jsem o národních svátcích vojáky, jak rázně pochodují přímo pod naším balkonem. Navštívil jsem kasárny, svezl se v tancích a obrněných vozidlech, sledoval jsem ukázky jezdectví kavalérie a jejich vojenské manévry, obhlédl jsem armádní střelnice a vystál si s vojáky v polní kuchyni frontu na žvanec. Znal jsem důstojníky – třeba strýce Karola a majora Kulczyńského... *věděl jsem, že jsou ze všech nejlepší!*

O pár dní později jsme se v slzách rozloučili se slečnou Krysií, která se musela vrátit k rodině. Matka dočasně najala ženu, která uklízela a vařila, ale o jinou vychovatelku jsme s bratrem ani trochu nestáli. Otec začal trávit stále víc času v kanceláři, kde občas zůstával i přes noc, a domů se vracel, jen aby do sebe rychle něco hodil a převlékl se. Vypadal strašně zachmuřeně a ještě nepřístupněji než obvykle.

Matka se rozhodla, že bychom všichni měli mít k dispozici plynovou masku. Vzory získala od Ligy letecké a protiplynové obrany (Liga Obrony Powiertrznej i Przeciwigazowej, LOPP) a následně masky vyrobila z kusů latexu slepených lékařskou páskou. Otvory na oči vystříhla z tužšího celofánu a ochranné filtry jsme zakoupili už naplněné aktivním dřevěným uhlím. Při jejich zkoušení jsme se docela bavili, ale pohodlné rozhodně nebyly. Po pár minutách se v nich člověk začal potit, latex se lepil na kůži a otvory na oči se zamlžily, ale dýchat se dalo bez problémů. Matka se dále (s naší pomocí) pustila do polepování oken papírovými páskami ve

tvaru X, které měly zabránit odletování střepů v případě, že by se sklo rozletělo při bombardování.

Během posledních srpnových dnů rádio vyhrávalo vojenskou hudbu, která se díky tlapačům ozývala i v ulicích. Vojenský sbor zpíval „maršál Smigły-Rydz je chrabrý vojevůdce; dokud je s námi, nikdo nám nic nevezme“. Ulice byly polepené plakáty s maršálovou fotkou (v uniformě vyhlížel naprosto oslnivě) v pozadí s letadly, zbraněmi, tanky a pochodujícími pěšími oddíly. Na popisku, vyvedeném tučným písmem, stálo: „Násilné činy se musí překonat rovněž silou“, a níže se psalo: „Vypukne-li válka, stane se z každého muže a ženy voják bez ohledu na věk.“ Byl jsem přesvědčený, že se mě druhé tvrzení týká: byl jsem „muž“ a na věku nezáleželo. Věděl jsem přece, že mladí kluci, a dokonce i holky, kterým se říkalo „Lvovská Orlata“, v letech 1918 – 1919 bránili své město před Ukrajinci a bolševiky. Jeden z nich se v pouhých třinácti stal nejmladším nositelem Řádu Virtuti Militari, nejvyššího polského ocenění za statečnost v boji. Nejmladšímu z nich bylo pouhých devět roků. No, pomyslel jsem si, mně bude devět za pár měsíců.

30. srpna se kolem poledne v ulicích objevila smršť žlutých plakátů. Prezident republiky, Ignacy Mościcki, vyhlásil všeobecnou mobilizaci armády. Kolem rozkazů se shlukovaly velké skupiny mužů; ve vzduchu najednou panovalo nadšení. Všimli jsme si, že z kasáren pochodují velké vojenské oddíly a míří k nádraží, zatímco jim přihlížející provolávají slávu. Toho večera se s námi přišel rozloučit strýc Karol, na nějž dole čekalo služební auto. V černých jezdeckých botách vojevůdce a koženém černém kabátu tankových jednotek přehozeném přes elegantně ušitou uniformu vyhlížel náramně. Dále měl na sobě hnědý kožený opasek Sam Browne; na jeho pravé straně, v trojúhelníkovém pouzdru z vydělané kůže, spočívala jeho velká, těžká 9mm armádní pistole VIS; kolem krku měl taktéž koženou, pletenou ozdobnou šňůrku. Po levém boku mu viselo kožené pouzdro na mapy a jeho vybavení doplňoval dalekohled a plechovka s plynovou maskou. Za opasek si zastrčil hnědé kožené rukavice a na hlavě mu seděl černý baret tankových jednotek ozdobený polskou orlicí a dvěma stříbrnými hvězdami, ohlašujícími hodnost poručíka.

Za ním stál vojenský sluha, který mu nesl helmu a taky držel na vodítku Rexe. Rex, velký kříženec vlčáka a německé dogy, byl původně náš. Jenže naše stará bílá fenka špice ho nehodlala v našem městském bytě snášet a neustále ho napadala, a proto si ho strýc Karol vzal k sobě. Teď, když do války vyrazí strýc Karol *a ještě* Rex, nepochybně vyhrajeme, pomyslel jsem si. Posledního srpna odpochoďovaly k nádraží další jednotky. Otec se zastavil doma, aby si vzal matku stranou; potom odešel a dost dlouho jsme ho neviděli.

Druhý den ráno (1. září 1939) mě vzbudilo rádio hrající v obýváku. Matka seděla na pohovce a poslouchala. Podívala se na nás a tichounce řekla: „Začala válka, Němci nás ráno napadli“, a pak nás objala.

Dalších několik dní se toho moc nedělo, ale rádio zůstávalo zapnuté a zněla z něj vážná nebo vojenská hudba, kterou pravidelně přerušoval naléhavý hlas pronášející „pozor, pozor, přichází na“, po čemž následovaly souřadnice, které nám nic neříkaly. Letecká obrana dávala zakódovaně vědět o pozicích německých letadel bombardujících Polsko. 3. září nastal veliký jásot: Francie a Anglie vyhlásily Německu válku! Nyní jsme byli přesvědčeni, že válka brzy skončí porážkou Němců. Určitě přece nedokážou čelit spojeným silám polské, francouzské a anglické armády. Nenapadnou snad Francouzi okamžitě Německo? A nebude je Británie bombardovat a nepošle nám přes Rumunsko letadla?

Jednoho dne zazněly sirény a my běželi na balkon, abychom viděli na nebe. V dálce jsem zpozoroval několik malých letadel a od letiště Porubanek jsem zaslechl výbuchy. Potom jsem si všiml, že se vzneslo jedno letadýlko, aby se vydalo za nimi, jenže jej shora napadla dvě jiná letadla. Stroje kolem sebe kroužily a nad křídly útočících letadel a na trupu toho malého se objevovaly jiskry. Vypadaly přesně jako jiskry z mého tanku na hraní. Měl jsem natahovací tank s dělem, v němž bylo křesadlo. Vždycky večer jsem si v pokoji zhasl a nechal jsem tank zdolávat překážky, zatímco z děla sršely jiskry, jako teď z těch letadel. Vzdušný souboj netrval příliš dlouho. Ohromně a mlčky jsme sledovali, jak se za malým letadlem táhne hustý černý dým a letadlo padá k zemi. Ozval se výbuch. Nevěřicně jsme

na sebe s Andrzejem pohlédli – jak se něco takového mohlo stát? Copak nebyli naši piloti a letadla nejlepší?

Znovu se několik dní nic zajímavého nedělo. Vilno se nachází ve vzdáleném severovýchodním koutu Polska, a tak jej Němci ani jejich letadla nenapadli hned. Jejich vojsko se ve snaze dobýt Varšavu soustředilo na zlomení odporu polské armády na západním konci země. Rádio i noviny podávaly zprávy o zuřivých bojích, prohraných bitvách, stahování jednotek k novým obranným liniím a o silném bombardování Varšavy. Ulice Vilna zely prázdnotou, neboť všechna auta, nákladní vozy a autobusy zabavila armáda a jezdily pouze koňmi tažené povozy. Před obchody se začínaly tvořit fronty a jídlo se shánělo čím dál tím hůř. Pár dní po započetí války jsme v pokoji pro služku nashromáždili po pytli mouky, krup, cukru a soli. Později jsme k zásobám přidali několik kusů uzeného bůčku a taky vyuzené šunky. Moji rodiče si prošli první světovou válkou a věděli, že nastane nedostatek jídla. V noci vládla na ulicích tma – pouliční lampy byly vypnuté – ale zatemnění se úplně nedodržovalo. Otec během tohoto období zřídkakdy opouštěl kancelář, kde trávil i noci. Domů zavítal pouze příležitostně, aby se vykoupal, převlékl a něco snědl.

Ráno 16. září znovu zazněly poplašné sirény. Od nádraží k nám doléhal hukot letadel a silné výbuchy. Poplach netrval příliš dlouho a brzy byl vyhlášen konec nebezpečí, jenže jakmile se lidé začali vynořovat ze svých úkrytů, udeřila druhá vlna letadel. Němci přišli na to, že nemáme žádná protiletadlová děla, a začali z malé výšky bombardovat lidi pod sebou. Nálety trvaly několik hodin a ještě v noci kvůli nim leckde plály ohně. Druhý den, 17. září, jsme se s Andrzejem vykradli z domu, abychom okoukli škody poblíž nádraží. Viděli jsme zhroucené budovy a obrovské krátery v ulicích, v nichž z polámaných trubek crčela voda i odpad. Pozorovali jsme lidi snažící se zachránit svůj majetek z trosek. S velkým zaujetím jsme civěli na třípodlažní dům, jehož předek úplně zmizel, jako by ho někdo hladce odřízl. Na odhalených zadních stěnách stále visely obrazy a nábytek stál na zbytcích podlah. Když jsme se vrátili domů, mysleli jsme, že nás matka potrestá, nebo alespoň pokárá, poněvadž jsme ven vyrazili bez jejího svolení a byli jsme pryč docela dlouho. Překvapilo

mě, že na naši neschválenou nepřítomnost zareagovala pouze upozorněním, abychom jí příště vždycky řekli, kam se chystáme. Vypadala hrozně ustaraně a smutně. Znovu nás objala, což mě zneklidnilo: tušil jsem, že něco není v pořádku, ale nevěděl jsem co. Později opět přišel otec, aby si s matkou krátce promluvil v ústraní, načež zase odkráčel do kanceláře.

18. září nám matka řekla, že musíme zůstat doma. Bydleli jsme na Mickiewiczově ulici, hlavní tepně středu města. Z balkónu jsme dohlédli na Chránové náměstí, na některé do něj ústící ulice a taky jsme měli rozhled po naší ulici. Všimli jsme si, že ve městě je nezvykle rušno – lidé vcházeli a vycházeli z úředních budov, před obchody a bankami se tvořily dlouhé fronty. Ve vzduchu panovalo napětí. Začátkem odpoledne začalo rádio a zvláštní vydání novin ohlašovat úžasné zprávy: polská armáda prolomila německou obranu! V Německu vypukla revoluce! Spojenci zahájili ofenzívu na západní frontě! Lidé v ulicích jásali. V mizejícím odpoledním světle pochodovaly pod naším balkonem oddíly pěchoty směrem na západ. Tlampače nadále chrlily informace o průlomu německé fronty ve východním Prusku, kam se odeberou zbývající jednotky posádky Vilna, aby se zúčastnily útoku. Stáli jsme s matkou a Andrzejem na balkonu a dívali jsme se, jak lidé v hasnoucím světle provolávají postupujícím vojákům slávu. Když padla tma, přišel otec a tiše se postavil za nás. Jakmile v dálce zmizel poslední z oddílů, slyšel jsem, jak řekl matce: „Samé lži, ruské jednotky už jsou na okraji Vilna; naši utíkají do Litvy.“ Chvíli se odmlčel a mírně, smutně dodal: „Sem Rusové dorazí zítra.“

Sovětská okupace, 19. září – 28. října 1939

Když jsme 19. září 1939 brzy ráno sledovali z okna, jak ulicemi rachotí poslední z ruských tanků, na město padlo tísnivé ticho. Vyšli jsme z pokoje a připojili se v kuchyni k rodičům. Matka nás objala a oba se nás snažili ujistit, že se jedná pouze o dočasnou záležitost a že na jaře zaútočí francouzská a britská armáda, porazí Němce a Polsko osvobodí. Znovu jsem se ptal po strýci Karolovi a opět mi řekli, že se nikomu neozval. Otec nám oznámil, že s Němci stále bojujeme a mnoho polských jednotek se stahuje do Maďarska a Rumunska, odkud vyrazí do Francie, kde dají armádu zase dohromady, přesně jako za první světové války. Věděli jsme, že německé vojsko zabralo velkou část Polska, avšak naše hlavní město, Varšava, stále vzdorovalo. Pár dní před příjezdem Rusů dorazili z Varšavy strýc Richard a teta Fela (teta pocházela z Vilna a měla tam rodinu). Cesta jim trvala přes týden. Pověděli nám o velkém bombardování Varšavy, o tom, jak němečtí piloti ostřelují civilní vlaky, a o cestách ucpaných lidmi prchajícími před postupujícími Němci. Do Vilna už se nahrnuly tisíce uprchlíků. Den ubíhal a my viděli, jak do města proudí další a další ruští vojáci. Mezi nimi byly i jednotky kavalérie jedoucí na malých, štrapatých konících; velmi se lišily od polské kavalérie, která měla koně daleko lepší a větší. Pěší pluky pochodovaly a zpívaly. V každém z nich jeden sólista nahlas předzpíval sloku a zbytek se halasně přidal na refrén. Všichni vládli mocnými hlasy a ulicemi se neslo „Moskva moja, mogučaja, ty samaja ljubimaja“. (Moskvo má, mocná, ty jsi má nejmilovanější). Kolem s velkým hřmotem projížděly nákladní vozy a dělostřelectvo. Ve středu města bivakovala zásobovací

kolona vozů tažených drobnými, dlouhosrstými sibiřskými koníky. Vojáci rozdělávali ohně, aby si připravili jídlo a zahřáli se. Vypadali unavení a špinaví, pokrytí prachem a navlečení v hrubých šedých kabátech – mezi nimi a našimi vojíny byl propastný rozdíl.

Ulice zely prázdnotou a my jsme zůstávali doma. Jednotky Rudé armády se pomalu stahovaly ze středu města do opuštěných kasáren polské armády. Dalším dnem počínaje se obyvatelé Vilna opět začali pomalíčku vynořovat z domů. Vyjma sovětských jednotek a vozidel nikde nic nejezdilo. Polské obyvatelstvo zachovávalo téměř úplné ticho. O to více vycnívala část židovské populace, která se přikláněla ke komunismu – povětšinou mladí muži, ba i náctiletí, si ozdobili rukávy rudou páskou, ozbrojili se puškami a pistolemi a vítali Rusy. Toho dne jsme ještě sledovali dění z oken a z balkonu; den poté jsme konečně zase mohli ven. Na Chránovém náměstí pořád stály ruské tanky, na nichž posedávali ruští vojáci. Pokud se k nim lidé přiblížili, neodháněli je.

Když jsem tanky před dvěma dny spatřil v šedavém ranním světle poprvé, okamžitě jsem si všiml, že mají Christieho zavěšení kol. Před několika měsíci jsem navštívil strýce a jeho mužstvo a on mi ve svých vojenských knihách ukázal různé typy tanků a obrněných vozidel. Christieho tank, vynález amerického inženýra, označil za vůbec nejlepší. Nedokázal pochopit, proč americká armáda Christieho model nikdy nevyužila. Polští vojevůdci rozpoznali, o kolik jsou jeho tanky lepší, a vláda s ním dojednala smlouvu na koupi jednoho tanku a licence na jejich výrobu v Polsku. Christie obdržel platbu a následně smlouvu porušil a sjednané zboží prodal Rusům za víc peněz, takže Rusové teď jako jediní měli tanky s nejpokročilejším zavěšením kol.

Stál jsem vedle tanku a obdivoval jsem čtyři gumou pokrytá kola, která nahoře a dole obepínal pás, když vtom někdo vylezl na stroj a začal pokřikovat. Všiml jsem si, že má na sobě polskou uniformu a vojenskou čapku. Nezapnutý armádní kabát, jemuž scházely opasek, z něj neupraveně visel. Do oka mě okamžitě praštila rudá páska na jeho rukávu – vítal ruskou armádu jako „osvoboditele“. Potom si sundal čapku, strhl z ní polskou orlici, plivl na ni a hodil ji na zem. Pak pokračoval odtrháváním

knoflíků – s vyraženou polskou orlicí – které za blahořečení Rusů házel na zem. Nálada menšího davu, jenž se tiše shromáždil poblíž, nabírala neklidný a vůči muži nepřátelský nádech. Ruští vojáci mu nakonec nakázali, ať sleze a zmizí. Nevrlé se odebral pryč, podvoliv se nepřizní zástupu a nedostatku podpory ruských vojáků. Stál jsem tam jako zkoprnělý a nedokázal jsem pochopit, jak může polský voják takhle jednat.

Rusové z ulic brzy zmizeli a drželi se pouze kasáren. Nedošlo s nimi k žádným nepříjemným střetům, neboť nesměli vstupovat do soukromých obydlí a zpravidla civilisty nechávali na pokoji. Ve velkém začaly přijíždět rodiny ruských důstojníků, jež skupily, co se dalo. Za pár dní v obchodech nezůstalo ani ň a nastal nedostatek všeho zboží. Pola si stěžovala, že se nedá sehnat žádné jídlo – i na chleba musela vystát několikahodinovou frontu. Od hladu nás uchránily zásoby, které rodiče na počátku války předvídavě nashromáždili. Nejcennější komoditou se ukázal být pytel soli, jehož obsah Pola využívala ke směnnému obchodu. I sirky se opatrovaly těžko. Pamatuji si, že otec každou z nich rozřízl žiletkou na čtyři tenké proužky, kterými si pak opatrně zapaloval cigarety.

Ruské orgány nařídily, aby se všichni polští důstojníci přihlásili na ústředí k zápisu. Těch pár, kteří uposlechli, zadrželi a poslali je do Ruska, přičemž o většině z nich už nikdy nikdo neslyšel. Otec se nezapsal a do práce se také nevrátil. Pár dní po příjezdu ruských jednotek dorazil Lidový komisariát vnitřních záležitostí (Narodnyj komissariat vnutrennich děl, NKVD) a zabral starou budovu polského soudu několik bloků od nás. Důstojníci NKVD byli snadno rozpoznatelní, neboť jejich uniformy se lišily od armádních: nosili vojenské blůzy a námořnický modré kalhoty, k čemuž patřily modré armádní čepice s rudou stuhou. S jejich příchodem začalo zatýkání významných Poláků, které obvykle probíhalo uprostřed noci. Otec se rozhodl odstěhovat do našeho venkovského sídla, které bylo nesmírně odlehlé, neboť se nacházelo skoro na konci polní cesty, jež končila u farmy pana Slusarského. Díky zapadlému umístění by dokázal včas zpozorovat jakékoli blížící se auto a utéct do lesa.

Městský život se skoro vrátil do vyjetých kolejí. Rusové ustanovili novou správu a milici, která nahradila polskou policii. Naše škola znovu

zahájila provoz se stejnými polskými učiteli a učebnicemi, jen třídy byly plnější. Několik týdnů po opětovném započetí školní docházky si můj bratr začal stěžovat, že ho bolí koleno. Matka mu nohu prohlédla a našla jenom drobný černý flíček v horní části jeho pravého kolena, a tak mu řekla, aby si šel lehnout. Druhý den ráno mě ještě za tmy probudily Andrzejovy tiché vzlyky. Ukázal mi své koleno, které bylo celé oteklé a červené. Matka okamžitě vyslala Polu, aby sehnala *droshky* (povoz) a odvezla ho do nemocnice, kde šel ihned na operaci. Koleno mu na obou stranách rozřízli a protáhli mu skrz něj drén. V místě mu našli vážný zánět, málem dostal otravu krve. Nemocnice byla nacpaná válečnými raněnými a nedostávalo se lékařských potřeb ani léků, včetně sulfonamidového prášku, který matka sehnala na černém trhu. V časech před penicilínem a antibiotiky představoval jediný protizánětlivý prostředek. Matka a Pola se u Andrzeje v nemocnici střídaly. Vždy po několika hodinách přišla sestra a zatahala drénem tam a zpátky, aby se vstupy nezatahovaly. Šlo o velmi bolestivou proceduru. Když mu za pár dní drén vytáhli, vrátil se Andrzej domů a na každé straně kolena měl pět centimetrů dlouhou a centimetr širokou jizvu. Po čase nám pověděl, co se mu stalo. Jednoho rána si kluci ve škole před příchodem učitele hráli s foukačkami. Andrzej držel v zubech pero s ocelovou špičkou namočenou do inkoustu, a jak si instinktivně dřep, aby se vyhnul zásahu, vrazil si špici do kolena.

V říjnu už se proslýchalo, že Rusové předají Vilno Litvě. Zároveň začali veřejně sbírat a odvážet všemožné vybavení, přístroje, nábytek a umělecká díla z úředních budov, univerzit i ze soukromých obydlí. Cestou ze školy jsem sledoval, jak zcela vybilili pětipatrový obchod bratrů Jabłowských. Naplnili nákladní vozy klavíry, rádii, nábytkem, koberci a všechno to odvezli na nádraží. Během posledního říjnového týdne se začala sovětská armáda vytrácet a NKVD přitvrdila v zatýkání význačných Poláků, které všechny poslala do Ruska. Díval jsem se, jak odjíždí kolony vojenských nákladáků, v nichž se tísnili vojáci i vybavení, a taky zabavené městské autobusy s rodinami důstojníků; zbraně a tanky, všechno mizelo. Ty samé tanky, které jsem pozoroval před šesti týdny, teď drkotaly z Vilna pryč.

Litevská anexe, 28. října 1939 – 17. června 1940

Když 28. října 1939 vkročila do Vilna litevská armáda, bylo pošmourno a mrholilo. Později proběhla přehlídka. Tak jako před válkou pochodovaly jednotky ulicí a pod naším balkonem na Chrámové náměstí. Všichni jsme tomu přihlíželi, včetně otce, který se vrátil z venkova. Během předchozích týdnů, dokud tu byli Rusové, nás několikrát navštívil, ale vždycky vešel zadním vchodem, oblečený do jednoduchého dělnického oděvu. Promenující se litevské jednotky – pěchota, kavalérie, koňmi tažené dělostřelectvo – vypadaly téměř polsky, neboť měly podobnou uniformu ve stejném béžovém odstínu. Lišily se pouze německými helmami a dvouřadovými kabáty důstojníků. Díky odchodu Rusů a příchodu Litevců se městu okamžitě ulevilo. Pominul strach z ruské tajné policie (NKVD), zatýkání a deportace ustaly. Rázem se rovněž zlepšilo zásobování; všeho byl náhle dostatek. Litva oplývala rozvinutým zemědělstvím soustředícím se na vývoz. Dvě hlavní družstva, *Miastas* zaměřené na masné výrobky a *Pienocentras* na mléčné, okamžitě otevřela několik dobře zásobených obchodů. Jenže v nich brali pouze litevskou měnu – *litai*. Dokud banky nezačaly proměňovat drobná množství staré polské měny (přibližně v hodnotě ekvivalentu 150 Kč na rodinu), mohli v nich nakupovat pouze nově příchozí Litevci. Otec v krabici se zahraničnými mincemi našel dost *litai*, aby nám koupil kus úžasné čerstvé šunky.

Po příjezdu Litevců se objevil strýc Karol převlečený za nádeníka. Po-dařilo se mu vyhnout německému i ruskému zajetí, a když tu ještě byli Rusové, dorazil do našeho venkovského sídla. Jakmile jsem si ho ukradl pro sebe, zahrnul jsem ho otázkami: kolik zabil Němců, kolik zničil tan-

ků, co se stalo s Rexem a tak dál a tak dál. K mému nesmírnému zklamání se z Rexe nevyklubal hrdina. Začátkem druhého týdne války, kdy je ostřelovalo těžké dělostřelectvo, Rex zdrhl. Utekl z okraje lesa, kde se nacházelo stanoviště strýce a jeho vojáků, přes otevřené pole k Němci obsazené vesnici. Později strýc díky dalekohledu spatřil, jak německý důstojník vede Rexe na vodítku. Ranilo mě, že se Rex projevil nejen jako zbabělec, ale dokonce jako zrádce. Strýc se mi svěřil, že Němci měli převahu v počtu jednotek, tanků a letadel, což výrazně ztěžovalo jakýkoli odpor. Polská armáda nicméně bojovala dobře a statečně a způsobila Němcům těžké ztráty. Při střetnutí, během níž vzal Rex do zaječích, se kavaleristům povedlo zničit několik německých tanků pomocí 37mm protitankových kanónů *Bofors*. Ve stejném střetnutí se také strýci podařilo v obrněném autě zaskočit a zničit tři nákladní vozy plné vojáků. Obrněné vozidlo, které ho doprovázelo, zanechalo v řadách německých vojáků díky palbě z kulometu pořádnou spoušť. Nakonec přišli o všech osm obrněných aut. Když z východu nastoupili Rusové, Poláci se zrovna za stálých bojů stahovali do Maďarska. Strýc a pár jeho vojáků utekli a unikli zajetí a povedlo se jim dorazit do Vilna. Spolu s dalším důstojníkem a s mým otcem se teď schovávali v našem domě na venkově.

Život se navracel k normálu, pouze na hradní věži, viditelné z našeho pokoje, teď vlál místo červené a bílé polské vlajky velký žluto-červenozelený litevský prapor. Matka znovu otevřela svůj salon krásy. Pola už se netrápila s opatrováním jídla, neboť obchody byly opět plné. Do Vilna přicházelo pořád víc Litevců, kteří přebírali správu města. Zavedla se agresivní depolonizace. Z litevštiny se stal oficiální jazyk a všechny ulice byly následně přejmenovány. Vilenská univerzita – druhá nejstarší v Polsku – se zavřela. Mnoho polských vysokoškolských učitelů dostalo výpověď a nahradili je Litevci. Kvůli přívalu Litevců a tisícům polských uprchlíků, kteří do Vilna přišli v září, se město přelidnilo a nastala shánka po ubytování. Litevské vedení začalo zabírat místnosti v soukromých obydlích. Nám vzali pokoj s balkonem a přidělili ho litevské učitelce. Ukázalo se, že se jedná o příjemnou osobu, která mluvila polsky a s níž jsme neměli žádné potíže.

Litva odebrala Kaunasu status hlavního města a titul nově přiřkla Vilnu (Vilnius), takže se k nám přemístily ambasády neutrálních států, a otevřela se tak možnost úniku na Západ. Kvůli německému tlaku nesměli muži bojeschopného věku (od 18 do 50 let) dostat povolení opustit Litvu. Matka využila svých odborných schopností, aby některé polské důstojníky zdánlivě omladila či postaršila. Při předstírání staršího věku měla 100% úspěšnost, s mladšími o něco horší. Většina odchozích to vzala přes Švédsko do Francie, kde se přidali k polské armádě.

Dva měsíce po příchodu Litevců jejich vláda provedla rozsáhlé změny ve školství a my jsme byli přiděleni do jiné školy. Polovina polských učitelů dostala výpověď a na jejich místa nastoupili Litevci. Přibylo nám hodin, které zahrnovaly intenzivní kurz litevštiny a také dějiny a zeměpis Litvy vyučované litevsky. Podstatně ubylo výuky polštiny. Litevština patří mezi baltské jazyky a polštině se ani trochu nepodobá. Obzvláště nám všem pilo krev nucené přejmenovávání podle litevských pravidel. Ze mě, Bohdana Hryniewiczze, se stal Bohdanas Hryniewičius. Změně jsme se snažili kolektivně vzdírat. Jeden z mladých učitelů byl strašlivě šovinistický. Jakékoli porušení pravidel, například když jsme v jeho hodině promluvili polsky, či se ohlásili polskou verzí našeho jména, okamžitě a tvrdě trestal. Nechával chlapce předstoupit před sebe a zakrýt si oči rukama, načež pouštěl nataženou tlustou gumičku tak, aby ho trefovala do nosu. Tahle činnost patřila k jeho oblíbeným potrestáním. Mohu dosvědčit, že to bolelo jak čert.

Nadešly první válečné Vánoce. Radost se z nich vytratila a veškeré oslavy byly utlumené. Během vánočních svátků přišel dopis od matčina staršího bratra Stefana s portugalským razítkem. Před válkou patřil k rezervě polského letectva a při mobilizaci ho povolali. Polákům se podařilo evakuovat část leteckého personálu přes Maďarsko do Francie, kde se polská armáda opět zformovala. Strýc psal z Francie. Dopis nám poslal přes Červený kříž a orazítkovali ho v Portugalsku, poněvadž Francie se zapojila do války.

Jakmile napadl sníh, začali jsme lyžovat. Chodili jsme na kopec U Tří křížů. Trvalo nám patnáct minut, než jsme se k němu na běžkách přes

parky dostali. Lanovky tam žádné nebyly. Na kopec jsme lezli deset až dvacet minut, abychom za tři nebo pět dalších sjeli dolů. Vybudovali jsme si malé můstky a učili jsme se na nich skákat. Hodně jsme se přitom utahali a vydováděli. Děsili jsme se návratu do školy, neboť mezi polskými studenty a litevskými učiteli panovalo značné napětí. Nesnášeli jsme zejména učitele, který naše nosy tyranizoval gumičkami, a všichni jsme se mu chtěli pomstít. Což se nám jednoho krásného jarního dne povedlo. Onen učitel se vždy elegantně oblékal a toho dne si vzal nový, bílý plátěný oblek. Už dřív jsme si všimli, že po příchodu do třídy si obvykle sedá, aniž by se na židli podíval. Sedačka židle byla z tmavě hnědé prohnuté překližky. Během přestávky jsme na sedátko nalili inkoust. Přísně vyhlížející učitel vešel a bez podívání se usadil. Zatímco jsme ho sledovali, začal se vrtět a pak vstal a sáhl si na zadek. Rozhořčený a zděšený výraz, který při pohledu na svou ruku nasadil, nám víc než vynahradil předchozí utrpení. Bohužel náš kanadský žert měl vážné důsledky. Všichni naši rodiče museli kvůli našemu činu zaplatit velké pokuty.

První polovina roku 1940, druhého válečného roku, ukončila naše naděje na brzký konec bojů. Namísto očekávané francouzské ofenzívy, jež by přemohla Německo, nastal opak. Po úplném zhroucení Francie jsme si uvědomili, že válka by mohla trvat ještě dlouho. Přesto jsme všichni nadále věřili, že Německo prohraje a Polsko opět získá nezávislost. Jedinou útěchou nám bylo zachování národní hrdosti, neboť ani mnohem větší francouzská armáda, navíc podpořená Brity, nevydržela v období od května do června 1940 o mnoho déle než polská v září 1939.

Zatímco se svět soustředil na Francii, Stalin zabral pobaltské státy. 17. června 1940 dorazili do Vilna podruhé ruští vojáci. O několik dní později, 22. června, Francie kapitulovala.

Návrat sovětské okupace, 17. června 1940 – 22. června 1941

Vstup vojáků Rudé armády do Vilna neproběhl dle plánu. Vojsko přicházelo do města z několika směrů a mělo se sejít u Zeleného mostu přes Wilju a pokračovat do litevského vnitrozemí. Avšak u mostu se vytvořila obrovská zácpa. Zároveň tam dorazilo víc jednotek a každá z nich se snažila procpat dopředu. Tanky se prodíraly přes koňmi tažené dělostřelectvo, kavalérie se drala přes pěchotu. Nikdo nechtěl ustoupit ostatním. Důstojníkům nějakou dobu trvalo, než zajistili pořádek, aby se věci opět daly do pohybu. Vojáci vypadali hůř, než když v září 1939 přišli poprvé. Členové stejných oddílů na sobě měli různé uniformy a čepice. Vybavení vyhlíželo zašle. Rusové zmizeli v kasárnách. Pak už jsme je nikdy v ulicích nespatriili samotné. Čas od času prošla se zpěvem větší skupina. Jednou jsem viděl pochodující pluk, který vedl důstojník a za ním šel četař, jemuž na krku visel veliký budík na šňůrce.

Při prvním pohledu se nic výrazně nezměnilo; litevská policie stále obcházela kolem a ponechala si svou moc a litevští vojáci nosili stejné uniformy i odznaky. Přijelo NKVD, avšak moc na sebe neupozorňovali. Nedocházelo k žádnému hromadnému zatýkání, s výjimkou několika význačných Poláků. S příchodem Rusů skončil školní rok. Ve čtvrté třídě jsem znovu sotva prolezl.

Když Rusové předali Vilno Litevcům, vrátil se otec z venkova do městského bytu. Dlouho tam však nepobyl a brzy se odstěhoval nazpět. Za námi jezdil čím dál řidčeji. Vztah našich rodičů se viditelně změnil, výrazně vůči sobě ochladli a chovali se k sobě velmi zdrženlivě. Mně to moc nevadilo; neměl jsem k otci příliš blízko, pouze k matce. Andrzej

to naopak zasáhlo velice. Začalo léto 1940 a my jsme neodjeli na venkov. Místo toho jsme si hráli s kamarády ze školy. Taky jsme se zase dali dohromady s bratry Kluczyńskými, kteří teď žili s matkou rovněž ve městě. Co jejich otec odešel v září 1939 do boje, neměli o něm žádné zprávy. Koncem července nám matka řekla, že na zbytek prázdnin pojedeme za otcem na venkov. Sbalili jsme si torny, a když otec dorazil, okamžitě jsme s ním zase odešli. Oznámil nám, že nepojedeme vlakem a místo toho se projdeme. Nebylo to daleko, jen něco málo přes šest kilometrů. Pobyt na venkově tentokrát nestál za nic. Neměli jsme tam Kluczyńské ani Mi-siewiczovic kluky. Staś Slusarski musel pracovat na farmě, protože jeho otec se z bojů v září 1939 nevrátil. Náš otec pracoval na zahradě, v sadě, se včelami a nově taky s králíky. Pořád se něčím zaměstnával. Nás požádal, abychom mu pomohli, a přidělil nám různé úkoly – plení, sklizení ovoce a zeleniny, shánění trávy pro králíky. Zábava a veselí předválečných let se vytratily. Po třech týdnech (prázdniny ještě zdaleka nekončily) jsem se chtěl vrátit domů, a tak nás otec odvedl nazpátek do města.

S podzimem 1940 přišlo do Vilna mnoho změn. Nezávislá Litva zanikla a podobně jako tomu bylo u Lotyšska a Estonska, se z ní stala sovětská socialistická republika: Litevská SSR. Litevská policie byla přetvořena po vzoru ruské milice. Místo dřívějších uniforem, které by se neztratily v operetě a jež jim vynesly přezdívku *kalakutas* (krocani), teď nosili uniformy ruské, námořnický modré. Jejich řady přetékal Rusy a Bělorusy. Litevským vojákům uniformy zůstaly, avšak na čepicích jim přibýly rudé hvězdy. A krátce poté zmizeli z ulic Vilna docela. Do města přijížděla spousta Rusů a jejich rodin. Šlo o důstojníky, úředníky a příslušníky NKVD. Mnoho Litevců naopak postupně odjelo, včetně učitelky, která bydlela u nás v bytě. Místo ní se k nám nastěhovali dva mladší ruští důstojníci s manželkami. Naši rozlehlou jídelnu přehradili více než dvoumetrovými příčkami, jež však stále ponechávaly pod stropem skoro metrovou mezeru, takže vznikla chodba a dva pokojíky. Říkal jsem si, že Rusové musí být na nedostatek soukromí zvyklí. Vyklubali se z nich velmi příjemní a zdvořilí lidé. Matka uměla plynně rusky, a tak nikdy nenastal problém s komunikací. Mladé ženy si nechávaly od matky radit ohledně

oblékání a vystupování. Bez jakýchkoli potíží s námi žili skoro rok. Jako jednotlivci a v soukromí dokážou být Rusové velmi vřelí a pohostinní. Ruské ženy, manželky důstojníků a úředníků, začaly chodit do matčina salonu krásy. Jedna z nich byla provdaná za plukovníka od letectva. Ona i její muž patřili ke kultivovaným a vzdělaným příslušníkům vyšší třídy starého carského Ruska. Před čistkami je uchránil jeho diplom z letectvého inženýrství. Jakmile se s matkou spřátelili, vyprávěli nám v tajnosti našeho bytu, jak se žije ve stalinistickém Rusku.

Když jsme se koncem léta vrátili z venkova, sloužila u nás už nová hospodyně. Postrádal jsem Polu a její náhradnice mi nikdy nepřirostla k srdci. Nešlo o typickou venkovskou služku, ale o vzdělanou ženu, jejíhož manžela v roce 1939 zatkl a deportovali do Ruska. Další velká změna nastala ve škole. Znovu nás přemístili, a to ještě dál než prve. Teď ve škole zavedli ruský model výuky. Politevšťování polských studentů nahradilo poučování o sovětské ideologii a litevština už nebyla jediným vyučovacím jazykem. Hodiny místo toho probíhaly v polštině, litevštině, ruštině nebo jidiš, v závislosti na umístění školy a složení studentů. Takhle proměna nás potěšila, i když jsme se nadále museli věnovat litevštině a ruštině jako druhým jazykům. Dokonce nás přinutili naučit se „Internacionálu“ v litevštině, kterou jsme pak povinně zpívali téměř každý den. Začátek téhle hymny mezinárodního dělnického hnutí si pamatuji dodnes:

Již vzhůru psanci této země,
již vzhůru všichni, jež hlad zhnět!

Naše nová škola se nacházela ve vzdálenější části města a chodily do ní povětšinou děti z dělnické třídy. Šlo o součást programu sociálního inženýrství nové socialistické republiky, jenž usiloval o rozptýlení potomků buržoazie. S ostatními studenty jsme vycházeli dobře – sjednotila nás příslušnost k polskému národu. Úřady se bezúspěšně pokusily zavést pionýr, předstupeň komsomolu, komunistického svazu mládeže. Těch pár kluků, kteří do něj vstoupili, dostávali nemilosrdně na frak, kdykoli se objevili ve svých bílých košilích s rudými šátky. Rusové s sebou přitáhli

několik chorob: tyfus, cholera a úplavici. Dokonce se povídalo o výskytu moru. Ve škole nás všechny naočkovali proti choleře. Strašně špatně jsem na očkování zareagoval, paže mi natekla, cítil jsem ji při každém pohybu a k tomu mi vyletěla horečka. Krátce poté jsem vážně onemocněl krvavou úplavicí; žádná procházka růžovým sadem. Předepsali mi opiáty, spálené topinky, vařené lněné semínko a jablečnou kaši připravenou na skleněném struhadle. Brzy jsem se uzdravil.

Přišla zima a my jsme opět lyžovali. Nemrzlo tolik jako minule – zima roku 1939 byla podle záznamů jednou z nejmrazivějších vůbec. Veškeré polské uhelné doly se nalézaly ve Slezsku, které zabralo Německo, takže po uhlí nastala obrovská sháňka. Nedostatek topiva způsoboval velké nesnáze. My jsme měli štěstí, neboť otec v roce 1939 zařídil, aby nám do sklepa složili větší dodávku uhlí. Vystačilo nám na dvě zimy.

24. prosince ráno přišel otec a donesl mně a Andrzejovi dárky k Vánocům. Jakmile jsme je rozbalili, odešel a po zbytek vánočních prázdnin jsme ho neviděli. Rodiče se rozvedli v březnu 1941.

Koncem jara 1941 se výrazně navýšil počet přítomných členů NKVD. Snadno jsme je poznali podle lepších uniforem jejich příslušníků, krátkých černých kožených kabátů, černých jezdeckých bot a modrých pásků na čepicích. Okolo Velikonoc se k nám začaly donášet zvěsti o občasném zatýkání. Hromadná zatčení a deportace přišly v polovině června. Jednoho brzkého červnového rána mě probudil hluk motorů nákladních aut. Vozidla naložená lidmi, muži, ženami i dětmi a strážemi NKVD se objevila ze dvou směrů a projela pod našimi okny. Ta, která jela po Zbrojní ulici, kopírovala postup ruských tanků z roku 1939. Jiná přijela po Mickiewiczově ulici. Potkala se na Chrámovém náměstí a pokračovala dál směrem k nádraží. Nákladáky přejely a život města šel dál, i když schlípleji a tišeji. Později jsme se vykradli ven a sledovali jsme auta k nádraží. Na kolejišti stála hromada dobytčáků plných lidí z nákladních vozů. Hromadné deportace probíhaly po několik dalších týdnů. Stačilo pár dní a začalo být jasné, kdo je na seznamu zatčených: důležité známé osobnosti; členové vlády; vojáci a policisté; soudní zaměstnanci; vlastníci nemovitostí; odborníci; majitelé továren a obchodů; bankéři; doktoři; inženýři;

univerzitní profesori a učitelé a uprchlíci z oblastí zabraných Němci. Většinou se jednalo o Poláky, ale odvezli i nějaké Litevce, Bělorusy a Židy.

Vozidla drkotala kolem přes den; zatýkání probíhalo v noci. Zatčení dostali jen chvíli na to, aby si sbalili věci. Matka nám všem pro jistotu nachystala teplé zimní oblečení a batohy. Během následujícího týdne jsme dvakrát slyšeli, jak před naším domem zaparkovala auta, po čemž následoval pokřik a bušení na vstupní dveře. Poprvé těžké boty produpaly od nás po schodech nahoru. Odvedli lidi ze třetího patra. O několik nocí později se kroky zastavily na našem podlaží. Začali tlouct na protější dveře, kde žila stará paní Szymanská se synem, snachou a vnukem Tadmekem (Tadek byl o dva roky starší než Andrzej) – uprchlíci z Varšavy. Té noci si odvedli Tadekovy rodiče. V zimě roku 1947 jsem Tadeka náhodou potkal v polské vojenské nemocnici v Anglii. Jeho matka přežila a Rusko opustila s polskou armádou, avšak jeho otec na Sibíři zemřel.

Jednoho dne donesl polský nádražní dělník matce poskládaný kousek papíru, který někdo vyhodil z vlaku mířícího do Ruska. Byl to vzkaz od strýce Richarda: jeho i tetu zatkli a rozdělili je. Časem jsme zjistili, že jeho vlak – naplněný pouze muži – přešel ruské hranice a zastavil v Novosibirsku na Sibíři. Tam je přeložili na loď a po řece Ob je odvezli na sever, až za polární kruh. Po třech týdnech dorazili do gulagu. V gulagu se nacházeli hlavně Lotyši a pár Poláků, již se dřeli s kácením stromů. Teta Fela se dostala s dalšími ženami a dětmi do Kazachstánu, kde pracovala v *kolchozu* (kolektivním zemědělském družstvu). Naštěstí oba přežili. Každý zvlášť utekli z Ruska s polskou armádou. Na jaře 1942 se znovu setkali v Íránu. Armáda pokračovala do Iráku, Palestiny a pak do Itálie. Oba se účastnili celého italského tažení. Teta Fela nastoupila jako zdravotní sestra do polní nemocnice a strýc Richard působil v protiletadlovém pluku. Z Anglie emigrovali do Spojených států.

Za rozbřesku neděle 22. června 1941 zahájili Němci operaci *Barbarossa* – invazi do Sovětského svazu – s nasazením veškerých sil po délce hranic zabraných polských území. Ještě ten den se jeden z důstojníků, kteří u nás bydleli, vrátil celý rozrušený. Oznámil, že začala válka. Což už jsme věděli. Jejich manželky se rychle sbalily a po uspěchaném rozloučení všichni odjeli ve vojenském nákladáku.

ČÁST DRUHÁ

NĚMECKÁ OKUPACE

Příjezd Němců, 23. června 1941 – červen 1942

Druhého dne, v pondělí 23. června, se nad Vilnem kolem poledne objevily německé bombardéry. Znovu se soustředily na okolí nádraží, přesně jako v roce 1939. Ve městě zavládla zjevná panika a ruské rodiny se snažily uprchnout. A přes to všechno ulicemi nadále rachotily nákladní vozy s lidmi určenými k deportaci. Letecké útoky Němců nakonec zabránily dalšímu zatýkání. Po odchodu Rusů se vynořily seznamy cílových osob, které obsahovaly mnoho dalších jmen, včetně našich. Polští nádražní dělníci záměrně poškodili motory vlaků, a zachránili tak některé z posledních uvězněných.

Večer byla směrem od kasáren slyšet střelba, jak Litevci útočili na zbylé ruské vojáky. Ráno jsem se vzbudil a všiml jsem si, že na hradní věži se opět třepotá litevská vlajka. V oblasti kolem kasáren se vznášel dým a ozývaly se odtamtud výbuchy. O desáté hodině už na Chrámovém náměstí parkovala německá vojenská vozidla, na stejném místě, kde před dvěma roky stály ruské tanky. Lidé postupně znovu vycházeli do ulic. Pouze Litevci mávali a vítali německé vojáky jako zachránce. V oknech několika litevských domácností se objevily prapory se svastikou. Poláci vystupovali zdrženlivě, ale nikoli nepřátelsky; koneckonců o Němcích se říkalo, že jde o *civilizovaný národ*, na rozdíl od Sovětů. Hranice mezi polskými územími zabranými Němci a Rusy byly přísně střeženy a zprávy o zvrstvech, které Němci páchali, do Vilna pronikaly jenom pozvolna.

Vzezření německých vojáků se značně lišilo od vzhledu sovětských jednotek. Měli znatelně lepší výzbroj, uniformy, postoj a celkově vyhlíželi lépe. Vyrazili jsme s bratrem prozkoumat město. Několik bloků od Wi-

leňské ulice se přes Zelený most valily německé tanky cestou na sever. Šlo o největší tanky, jaké jsem kdy viděl. Přešli jsme ulici a pokračovali jsme kolem Łukiszského náměstí, napěchovaného ruskými vojáky – seděli tam na zemi a Němci je hlídali. Vydali jsme se k dalšímu mostu, kde zůstaly stopy po bombardování z předchozího dne, zničené budovy a krátery v ulicích. V jednom z nich jsme zahlédli dvě těla. Vypadali docela pokojně, jako by spali, pouze s malou stružkou zaschlé krve. To byly první oběti války, které jsem viděl.

Po mnoho dalších dní hnávaly menší hlídky německých vojáků zástupy poražených Rusů ulicemi Vilna. Rusové vypadali zuboženě; mnoho z nich bylo zraněných, s obvazy zbarvenými krví. Všichni žadonili o chleba a vodu. Kdykoli se jim někdo z místních pokusil něco takového dát, němečtí dozorcí tomu zabránili a jakéhokoli Rusa natahujícího se po nabídnutém jídle či pití nemilosrdně zkopali nebo zbili puškami. Snažili se civilistům zamezit v tom, aby se nad zajatci slitovali.

O pár dní později nám kamarád ze školy prozradil, že se ve vypálených kasárnách dají najít ruské pušky. Sebrali jsme s Andrzejem ve sklepě nějaké staré pytle a přidali jsme se k jeho výpravě. Když jsme dorazili ke kasárnám, zjistili jsme, že je nikdo nehlídá a lidé už tam paběrkují. Objevili jsme zbrojnici a v jejích doutnajících troskách hromadu pušek, kterým uhořely dřevěné pažby. Každý jsme si jednu vybrali, zabalili ji do pytle a zamířili jsme domů. Já jsem ještě narazil na krabici světlic do signální pistole a bajonet a obojí jsem přidal ke své kořisti. Doma jsme pak nashromážděný „arzenál“ schovali do sklepa.

Krátce po příjezdu Němců přišla matka k nám do pokoje, posadila se a řekla, že má velmi špatné zprávy, které musíme nést statečně: strýc Karol zemřel, ve spánku ho zavraždil sovětský zběh. Jen jsem tam stál a tiše se kousal do rtu. Neplakal jsem. Teprve v noci jsem v posteli potichu brečel. Po tvářích mi tekly slzy, byl jsem smutný, protože ho už nikdy neuvidím, i vzteklý a zklamaný: proč ho jen zastřelili, když spal, proč nezahynul v boji?

Časem jsme se dozvěděli, jak se to odehrálo. Strýc Karol žil v našem letním sídle s otcem. Nechal se pod falešnou identitou najmout jako děl-